

Příjmy a spotřeba pražské populace

Pro životní úroveň Pražanů za kapitalismu byly charakteristické dvě skutečnosti. Za prvé, Prahu dělila od ostatní společnosti výrazná distance v úrovni příjmů, spotřeby i bydlení. Za druhé, sama pražská populace byla z hlediska materiálních podmínek života velmi ostře diferencována, přičemž osou této diferenciace byl protiklad námezdní práce a kapitálu a jeho odraz, protiklad fyzické a duševní práce. Socialistická společnost se velmi energicky orientovala na překonávání rozdílů mezi městem a venkovem jako na nezbytný rys formování nové sociální struktury společnosti. S tím souvisí i velmi podstatné a v řadě momentů úplné vyrovnání rozdílů mezi životními podmínkami v Praze a ve společenském průměru. Spolu se ztrátou předstihu ve spotřebě se výrazně ztlumila i role velkoměsta jako ohniska vyzařujícího konzumní vzory do ostatní společnosti.¹ To ovšem neznamená, že zcela zmizely rysy specifické pro spotřebu v Praze. Pokusíme se poukázat alespoň na některé z nich, zejména pokud pro jejich určení můžeme najít oporu ve statistických datech.

1. Úroveň a diferenciace příjmů

K obecným charakteristikám velkoměsta patří jednak vyšší příjmy, jednak ale i vyšší životní náklady. Velkoměsto poskytuje širší nabídku zaměstnání s větší vahou náročnějších a lépe odměňovaných prací a umožňuje rozsáhlejší pracovní mobilitu, která zpravidla stimuluje i mzdový růst. Na druhé straně je ovšem omezena možnost naturálních příjmů různého druhu

(spotřeby vlastních potravin, levnějšího bydlení, sousedské výpomoci), náklady na srovnatelný koš spotřebního zboží jsou zde vyšší a okruh nezbytných potřeb širší — nemluvě o dalších, v podstatě již zbytných potřebách, které život ve velkoměstě vyvolává a které jsou významnou součástí jeho společenské atraktivity.

Z hlediska těchto rysů vykazuje Praha některé zvláštnosti. Mzdová úroveň se zde po dlouhou dobu pohybovala na společensky průměrné úrovni, přičemž teprve od druhé poloviny šedesátých let můžeme zaznamenat rychlejší růst průměrné mzdy v Praze než v ČSR. V posledních letech se relace ustálila zhruba na 108 % národního průměru, což je více než v Plzni nebo Brně, avšak méně než v Ostravě nebo Bratislavě.² Zvážíme-li význam pražského průmyslu a vyspělost dělnické třídy i množství vrcholných funkcí koncentrovaných v Praze, uvedená preference zřejmě plně nevyjadřuje centrální postavení Prahy a zcela neodpovídá perspektivním potřebám jejího kvalitativního rozvoje. Na druhé straně je ovšem třeba docenit pozitivní charakter vyrovnávacích procesů, v nichž byla překonána příjmová distance dělící Prahu od ostatní společnosti.³

Za vyšším mzdovým průměrem se skrývá i poněkud větší mzdová diferenciace, která se však dotýká teprve vyšších příjmových kategorií. Hodnota mzdy, oddělující 10 % nejvýše odměňovaných, činí absolutně 3612 Kčs v Praze a 3320 Kčs v ČSSR, což v procentech mediánu představuje 161 % v Praze a 155 % v ČSSR; hodnota mzdy, oddělující nejvyšších 5 %

¹ Symptodem toho je i skutečnost, že prakticky všechny významné „veřejné události“, týkající se inovace spotřeby, se odehrávají mimo Prahu — v Plzni, Brně, Ostravě, Liberci apod.

² V roce 1975 činila průměrná mzda v socialistickém sektoru národního hospodářství v Praze 2486 Kčs, v Plzni 2418 Kčs, v Brně 2377 Kčs, v Ostravě 2610 Kčs, v Bratislavě 2499 Kčs, v Košicích 2421 Kčs.

³ Pro srovnání můžeme uvést některá data z před-

válečné daňové statistiky. V roce 1928 představoval počet platců daně důchodové v Československu 6,7 % populace, v Praze 11,7 %; průměrný příznávaný příjem činil v ČSR 21,1 tisíc Kč, v Praze 34,4 tisíc Kč; průměrný příznávaný příjem nejvyššího 1 % platců byl v ČSR 305,5 tisíc Kč, v Praze 560,5 tisíc Kčs (Statistická ročenka 1934). Rovněž porovnání mzdových tarifů nasvědčuje značným rozdílům.

pracujících, činí 4599 Kčs v Praze a 3772 korun v ČSSR, tj. 205 % a 176 % mediánu.⁴ Pokud jde o odvětvovou diferenciaci mezd, v Praze jsou jen na vyšším základě reprodukovány celospolečensky platné preference. K odvětvím, která se výrazněji odlišují od národního průměru, patří v Praze stavebnictví (109 %), doprava (108 %), obchod a veřejné stravování (110 %) školství a kultura (113 %).

Jiný specifický rys příjmové úrovně Pražanů plyne z vysokého zastoupení obyvatelstva žijícího ze sociálních příjmů. Podle dat sčítání lidu 1970 bylo v Praze 26 % populace v poproduktivním věku (v Brně 23 %, v Ostravě 18 %, v Bratislavě 15 %), přičemž průměrný důchod zde nepřesahuje společenskou úroveň. Překvapivě ale ani ekonomické zapojení důchodců není v Praze vyšší než v ostatních velkých městech, ačkoliv úroveň ekonomické aktivity pražské populace jako celku přesahuje úroveň ostatních měst i společenský průměr.

Uvažujeme-li o úrovni a diferenciaci

příjmů v Praze, nesmíme ovšem opomínout ani výraznou koncentraci osob s vysokými, společenským průměrem se vymykajícími příjmy. Různorodost funkcí velkoměsta, větší četnost a napjatost „úzkoprofilových oblastí“ otevírají širší pole působnosti i nežádoucím činnostem, provozovaným pro zvýšení individuálních příjmů, na druhé straně anonymita velkoměstského života a snížená společenská kontrola umožňují takové činnosti lépe skrývat, což stimuluje jejich reprodukci a rozpínání.⁵

Poměrně malá mzdová preference Prahy, neodpovídající plně jejímu postavení ve společnosti ani sociálnímu charakteru její populace, a dále relativně nejvyšší zastoupení obyvatelstva s nejnižší příjmovou úrovní — to jsou dva faktory, které negativně ovlivňují výši příjmů pražské populace. Příjmy přepočtené na hlavu jsou ovšem v Praze podstatně vyšší než odpovídá národnímu nebo celospolečenskému průměru, a jsou vcelku nejvyšší i v porovnání s ostatními velkými městy. Tato skuteč-

Tabulka 1: Pracovní příjmy na ekonomicky aktivního obyvatele a příjmy na hlavu podle společenských skupin v roce 1973

Domácnosti	V Kčs ročního příjmu				V % průměru ČSSR			
	Praha	Bratislava	ČSR	ČSSR	Praha	Bratislava	ČSR	ČSSR
Pracovní příjem na ekonomicky aktivního obyvatele:								
Dělníci	20 585	20 292	20 340	20 061	102,6	101,2	101,4	100,0
Zaměstnanci	24 958	25 974	23 781	23 686	105,4	109,7	100,4	100,0
Důchodci	14 253	13 686	13 921	13 736	103,8	99,6	101,3	100,0
Celkem	22 885	23 630	21 735	21 360	107,1	110,6	101,8	100,0
Celkový příjem na hlavu:								
Dělníci	15 695	14 460	14 082	13 238	118,6	109,2	106,4	100,0
Zaměstnanci	18 359	17 466	16 473	15 987	114,8	109,3	103,0	100,0
Důchodci	12 397	11 304	11 594	10 917	113,6	103,5	106,2	100,0
Celkem	16 278	15 733	14 463	13 705	118,8	114,8	105,5	100,0

Pramen: Mikrocensus 1973.

⁴ Metodické vysvětlení a bližší charakteristiky mzdové distribuce v Československu, viz [Večerník 1976].

⁵ Jsme si vědomi, že rozsahu a společenské závažnosti tohoto negativního jevu neodpovídá dosud pozornost, která je mu věnována v analýze, přičemž i empirická evidence je zatím zcela útržkovitá. Jde o celospolečenský problém, k jehož řešení může přispět i sociologie (podobně jako právo, psychologie, pedagogika), který je však primárně ekonomického charakteru.

nost je dána odlišnou strukturou pražské populace z hlediska ekonomické aktivity. Nejenže je podíl ekonomicky aktivních v celku populace v Praze vyšší než jinde, ale také podíl závislých osob je nižší, než by odpovídalo úrovni ekonomické aktivity.

Rozdíly v intenzitě ekonomického zapojení v Praze vůči ostatním městům i společenskému průměru jsou skutečně markantní, protože zatímco v Praze připadalo na 1000 osob s vlastním zdrojem příjmu (tj. ekonomicky aktivních i důchodců) pouze 351 osob závislých (tj. především dětí), bylo to v průměru ČSSR 534 osob, v Ostravě 554 osob, v Bratislavě 540 osob a v Košicích dokonce 702 osoby. Uvedená skutečnost je ovšem důležitá nejen pro vysvětlení vyšších příjmů pražských domácností, ale i pro pochopení určité nesrovnalosti těchto ukazatelů. Odlišná skladba populace je i významným faktorem modifikované struktury potřeb a vyšších nároků na formy jejich uspokojení.

Některé souhrnné aspekty úrovně a sociální diferenciacie pracovních i celkových příjmů jsou uvedeny v tabulce 1. Pokud jde o úroveň pracovních příjmů připadajících na ekonomicky aktivního obyvatele, Praha se odlišuje od společenského průměru o 7 %, a to především na základě strukturální převahy lépe situovaných zaměstnaneckých domácností; rozdíly jednotlivých společenských skupin od průměru jsou již daleko menší. Pokud ale jde o úroveň příjmů na hlavu, je převýšení úrovně pražských domácností vůči společenskému průměru i vůči ostatním městům (reprezentovaným pro nedostatek nověj-

ších dat jen Bratislavou) velmi výrazné, a to jak u všech domácností, tak u jednotlivých společenských skupin. To je ovšem již stav, který je výsledkem rozsáhlých homogenizačních procesů v příjmové oblasti — pro porovnání můžeme uvést, že v roce 1958 činil příjem na hlavu ve všech domácnostech 128,9 % celostátního průměru, z toho v domácnostech dělníků 117,1 %, v domácnostech zaměstnanců 117,7 % a v domácnostech důchodců 121,2 procenta.

Mikrocensová data informují ovšem i o některých rysech příjmové diferenciacie. Rozdíly v příjmech na hlavu mezi společenskými skupinami domácností jsou v Praze menší než v Bratislavě nebo ve společenském průměru, což svědčí o působení sociálně homogenizačních procesů (mj. i o značném prolnutí dělnických a zaměstnaneckých profesí v rámci domácností). Naproti tomu difference uvnitř těchto skupin a tím i v celku pražských domácností jsou větší než jinde. Jak plyne z tabulky 2, srovnáváme-li okraje příjmové distribuce nebo její střed, jsou absolutní i relativní difference v Praze největší. Dvojí porovnání příjmových diferencí tak nasvědčuje na jedné straně většímu setřeni hranic mezi společenskými skupinami, na druhé straně však zvýraznění vnitrotržních příjmových rozdílů, zakládajících i odlišnost životní úrovně. Stejně jako v případě relací individuálních a rodinných příjmů, ani zde nelze specifické rysy Prahy vyjádřit jednoduchým způsobem. Jsou v nich vyjádřeny jak úspěšné výsledky vyrovnávacích procesů, tak úsilí velkoměstské populace — a zejména některých je-

Tabulka 2: Úroveň a diferenciacie příjmů na hlavu v roce 1973

Kvantil	V Kčs ročního příjmu				V % mediánu			
	Praha	Bratislava	ČSR	ČSSR	Praha	Bratislava	ČSR	ČSSR
1. decil (D_1)	8 958	9 253	8 475	7 699	58,2	61,2	62,2	59,5
1. kvartil (Q_1)	11 877	11 886	10 746	10 009	77,2	78,6	78,9	77,3
Medián	15 383	15 124	13 628	12 945	100,0	100,0	100,0	100,0
3. kvartil (Q_3)	19 938	19 206	17 286	16 470	129,6	127,0	126,8	127,2
9. decil (D_9)	24 633	23 175	21 530	20 603	160,1	153,1	158,0	159,2
$D_9 - D_1$	15 675	13 922	13 055	12 904	101,9	92,1	95,8	99,7
$Q_3 - Q_1$	8 061	7 320	6 540	6 461	52,4	48,4	48,0	49,9

Pramen: Mikrocensus 1973.

jích skupin — o vyšší životní standard, o větší odlišení od ostatní společnosti.

2. Orientace spotřeby

Příjmová úroveň a diferenciacie tvoří rámec koupěschopné poptávky, jejíž konkrétní náplň určuje povaha a struktura lidských potřeb. I v této oblasti proběhly významné vyrovnávací procesy, odstraňující nebo tlumící dřívější distance velkoměsta od ostatní společnosti. Z objektivních rysů pražské populace a z podmínek jejího života vyplývají ovšem některé modifikace, z nichž jedny představují určitý předstih vůči ostatní populaci a tím i vzory nápodoby, jiné jsou však spíše svědectvím o větších nárocích a obtížích velkoměstského života.

Mezi faktory pozměňující strukturu potřeb pražské populace bychom měli řadit 1. odlišnou věkovou strukturu obyvatelstva s větší vahou dospělé populace a starých osob, 2. z toho plynoucí odlišné složení z hlediska ekonomické aktivity, tj. větší intenzitu pracovního zapojení, 3. specifickou sociálně profesionální strukturu, vyznačenou větším podílem kvalifikované (manuální i nemanuální) a duševní práce, 4. obtížnější bytové podmínky z hlediska soužití, prostoru a vybavení, 5. zhoršující se životní prostředí a zmenšující se možnosti rekreace ve městě. Tyto faktory zřejmě nepůsobí samostatně, nýbrž vytvářejí syndromy (syndrom populační struktury, kulturní syndrom, syndrom životního prostředí); nepůsobí také v úzké vazbě na individuální podmínky, nýbrž vytvářejí určité vzory formování potřeb, působící ve větší či menší míře na celou populaci.

Procesy utváření potřeb lze těžko zachytit přímo. Ze dvou komplementárních směrů jejich zkoumání (které můžeme přibližně nazvat objektivním a subjektivním) máme k dispozici pouze statistická data, informující o aktuálním spotřebním chování (rodinné účty) a jeho určitém výsledku (vybavenost domácností předměty dlou-

hodobé spotřeby). Vedle těchto zdrojů chceme využít i statistiku maloobchodního obrátu, která je v mnohém přesnější, nedovoluje však nahlédnout pod povrch průměrů na obyvatele, ani přesněji určit nákupy realizované pouze Pražany.

Soubor, na němž se šetří peněžní rozpočty příjmů a výdajů, činí v Praze okolo 550 domácností, reprezentativních vůči společenským skupinám dělníků a zaměstnanců avšak méně věrně odrážejících některé další charakteristiky pražských domácností z hlediska úrovně příjmů, věkového složení či typu bydlení. Princip výběru (nutně založeného na dobrovolnosti) podle našeho názoru zkresluje i porovnání s národním průměrem, protože v ČSR více než v Praze jsou nadhodnoceny domácnosti z vyšších příjmových skupin.

Vývoj v hrubé struktuře peněžních výdajů, který máme k dispozici za desetiletí 1965–1975, nasvědčuje tomu, že při velkých paralelních změnách (vedoucích ke rychlému poklesu výdajů na potraviny ve prospěch ostatních souhrnných položek) se mezi Prahou a průměrem ČSR dále zeslabily rozdíly, minimalizované již před tímto obdobím.⁶ V tabulce 3 jsou uvedena data charakterizující dnešní stav v základní struktuře rodinného rozpočtu a v některých podrobnějších položkách. Při interpretaci rozdílů musíme přihlídnout i k odlišnému složení domácností. Při dané úrovni rozpočtu by měl jak menší počet členů průměrné domácnosti, tak menší podíl dětí v její struktuře vést k relativnímu zvětšení konstatních a dlouhodobých položek (dlouhodobá spotřeba, služby, platby apod.) a ke zmenšení položek variabilních a krátkodobých (potraviny, průmyslové zboží krátkodobé spotřeby). Jestliže tomu tak není, můžeme i při značné podobnosti rozpočtových koeficientů konstatovat, že přes vyšší příjmovou úroveň odpovídá spotřební struktura v Praze spíše nižším příjmům, tj. vyznačuje se 1. poměrně vysokým podílem vý-

⁶ Pokud jde o kapitalistické Československo, můžeme porovnat pouze dělnické domácnosti. V roce 1929/1930 činily celkové výdaje na spotřební jednotku v 262 dělnických rodinách celkem 3526 Kč, z toho v 61 rodině v Praze 4135 Kč; výdaje na potraviny činily 54 % v průměru a 55 % v Praze, na odívání

14 % v průměru a 12 % v Praze, na bydlení 14 % v průměru a 15 % v Praze. Porovnání je ovšem — ještě více než dnes — zkresleno výběrem lépe situovaných domácností: sledovaný soubor například vůbec nezahrnoval domácnosti slovenských dělníků.

Tabulka 3: Peněžní výdaje dělnických a zaměstnaneckých domácností v roce 1975

Položka výdajů	V Kčs na hlavu				V procentech			
	Praha		ČSR		Praha		ČSR	
	D	Z	D	Z	D	Z	D	Z
Potraviny, nápoje, veřejné stravování z toho:	6 175	6 333	5 701	5 843	30,3	26,9	29,8	26,7
maso a masné výrobky	1 561	1 491	1 387	1 343	7,7	6,3	7,3	6,1
zelenina a ovoce	590	650	475	527	2,9	2,8	2,5	2,4
nápoje	581	561	556	530	2,8	2,4	2,9	2,4
veřejné stravování	789	922	758	910	3,9	3,9	4,0	4,2
Průmyslové zboží z toho:	5 722	6 699	5 530	6 329	28,4	28,4	28,9	28,9
oděvní potřeby	1 210	1 485	1 277	1 473	5,9	6,3	6,7	6,7
zařízení a potřeby pro domácnost	979	1 164	951	1 065	4,8	4,9	5,0	4,9
dopravní prostředky a sportovní potřeby	1 157	1 399	1 115	1 315	5,7	5,9	5,8	6,0
Služby z toho:	2 977	3 667	2 220	2 954	14,6	15,6	11,6	13,5
nájemné a komunální služby	932	1 037	731	901	4,6	4,4	3,8	4,1
rekreace, léčebná péče a dětská zařízení	581	736	366	551	2,8	3,1	1,9	2,5
Platby z toho:	3 855	4 535	3 615	4 169	18,9	19,2	18,9	19,1
splacené úvěry a doplňkové půjčky	626	575	620	564	3,1	2,4	3,2	2,6
Vklady	1 539	2 168	1 890	2 376	7,6	9,2	9,9	10,9
Ostatní výdaje	31	170	174	205	0,2	0,7	0,9	0,9
Hrubé výdaje celkem	20 349	23 572	19 130	21 876	100,0	100,0	100,0	100,0
Naturální spotřeba	291	341	424	405	.	.	.	.
Celkový počet členů z toho:	3,18	3,16	3,49	3,31	100,0	100,0	100,0	100,0
ekonomicky aktivní	1,75	1,86	1,84	1,83	55,0	58,9	52,7	55,3
nezaopatřené děti	1,06	1,03	1,35	1,21	33,3	32,6	38,7	36,6

Pramen: Rodinné účty 1975.

dajů na stravování, 2. nižším podílem výdajů na průmyslové zboží, 2. nižšími finančními platbami, 4. nižším podílem úsporných vkladů. Ze souhrnných položek zůstává jediným typicky velkoměstským rysem vyšší podíl výdajů na služby.

Základní rozdíl, tj. relativní preference krátkodobé spotřeby před dlouhodobou, se projevuje velmi mírně, zato však dlouhodobě a vcelku obdobně u dělnických i zaměstnaneckých domácností. Pokud jde

o nejdůležitější položku, tj. výdaje na stravování, má jejich výše patrně více důvodů. Jen malou váhu má nižší podíl naturální spotřeby ve velkoměstě, projevující se pouze u dělnických domácností.⁷ Rozhodující faktory představují kvantitativně i kvalitativně odlišnou strukturu výdajů na potraviny. Z kvantitativního hlediska Pražané spotřebovávají více masa, sýrů, ovoce, zeleniny, cukrářských výrobků apod.; v porovnání s průměrem ČSR je

⁷ Údaje o naturální spotřebě z rodinných účtů se ovšem velmi podstatně liší od spolehlivějších dat mikrocensových šetření. Podle Mikrocensu 1973 činila naturální spotřeba v dělnických domácnostech na hlavu v ČSR 254 Kčs a v Praze 9 Kčs, v zaměstnaneckých domácnostech v ČSR 119 Kčs a v Praze

8 Kčs. Část rozdílu připadá na vrub odlišné metodice (definice naturální spotřeby je v rodinných účtech širší, zahrnuje např. i naturální byt), hlavní faktor je však podle našeho názoru strukturální, tj. daný výběrem domácností.

jejich spotřeba naopak nižší u mléka, chleba, mouky, cukru a cukrovinek atd. Ve spotřebě nápojů jsou nad národním průměrem v konzumaci vína, pod průměrem ve spotřebě piva a limonád. V rámci spotřeby potravin v Praze mají tedy vesměs větší váhu dražší výrobky. Navíc však — což považujeme za druhý, kvalitativní faktor — platí Pražané více i v rámci téhož sortimentního druhu, tj. konzumují kvalitnější a tedy i dražší druhy potravin. Domníváme se, že jde jednak o preferenci záměrnou, která plyne z náročnějších a diferencovanějších potřeb, jednak ale i o preferenci nucenou, která je dána odlišnou strukturou nabídky potravinářského zboží. Pokud jde o odlišnost potřeb, nesmíme zapomenout ani na vyšší zaměstnanost pražských žen a větší napjatost časové bilance ve velkoměstě, z nichž plyne vyšší poptávka po polotovarech nejrůznějšího druhu a naopak nižší ochota vařit ze základních surovin.

Sledujeme-li podrobnější rozpis výdajových položek v tabulce 3, zjišťujeme, že se v Praze vydává absolutně více, avšak relativně méně na veřejné stravování. Je to poněkud překvapivé nejen z hlediska městských forem života, ale i vzhledem k většímu zastoupení dospělých osob vůbec a pracujících zvláště ve struktuře průměrné domácnosti — vysvětlení bychom měli nejspíše hledat v množství a kvalitě odpovídající nabídky. V rámci průmyslového zboží je Praha pod národním průměrem pokud jde o nákup zboží dlouhodobé spotřeby pro domácnost a bydlení, a naopak nad průměrem ve spotřebě průmyslového zboží krátkodobého užití, zejména v odívání. Vyšší výdaje na služby představují vůbec nejvýraznější specifiku rozpočtu pražských domácností, a to ve všech položkách. Naopak v úrovni plateb je Praha pod průměrem, a to zejména pokud jde o pojištění a splátky půjček — jak se zdá, v orientaci rodinné ekonomiky na budoucnost, charakterizované rozsáhlým využíváním úvěrů, Praha nijak nepředstihla ostatní společnost.

Charakteristiky vývoje v posledních letech naznačují, že peněžní rozpočty Pražanů se uvolňují a orientují více na průmyslové zboží dlouhodobé spotřeby. Z kvantitativního hlediska tak dochází k vyrovnání na národní průměr, z kvalitativního hlediska pak ke značnému zvyšování náročnosti. Jestliže v roce 1970 byly průměrné ceny placené v Praze za chladničky, pračky nebo televizory nižší než v průměru ČSR, dnes je tomu alespoň u praček a chladniček naopak — Pražané tedy častěji kupují automatické pračky a kapacitní chladničky, stejně jako nakupují v průměru dražší auta. Z druhé strany ovšem, u potravinářských výrobků, dochází k vyrovnávání průměrných realizovaných cen mimo Prahu na úroveň Prahy, a tedy zřejmě i k přibližování kvalitativní náročnosti venkovského obyvatelstva velkoměstským vzorům spotřeby. Jediným trvajícím rozdílem tak zůstává kvalitativní skladba průmyslových výrobků krátkodobé spotřeby, i když i zde je vyrovnávací proces zřejmý.⁸ Nový profil rozdílů mezi Prahou a národním průměrem, který se takto vytvořil, je ovšem zatím patrný jen ve struktuře běžné spotřeby — jeho průmět do vybavenosti domácností zůstává ještě otázkou delší doby.

3. Vybavení domácností

Hovoříme-li o specifice spotřeby pražské populace, máme tím na mysli poměrně malé a dále se zmenšující rozdíly vůči ostatní společnosti. Máme tím také na mysli relativní, nikoli absolutní preference, tj. dočasné priority uspokojování jedněch potřeb na úkor druhých, které mohou již dnes naléhavě vystupovat do popředí. Z těchto hledisek zjišťujeme, že pražské domácnosti byly doposud relativně více orientovány na jedné straně na krátkodobou spotřebu (stravování, odívání, služby), a na druhé straně na dlouhodobou spotřebu překračující hranice bytu i města, tj. především na individuální do-

⁸ Uvedeme zde porovnání průměrných realizovaných cen alespoň u několika výrobků:

	1970		1975	
	Praha	ČSR	Praha	ČSR
Masné výrobky (1 kg)	27,60	26,60	27,30	27,30
Vlněné tkaniny (1 m)	144,10	121,80	128,00	115,70
Chladničky (1 kus)	3051	3250	3204	3029
Televizory (1 kus)	4013	4209	4341	4514

Tabulka 4: Vybavenost domácností předměty dlouhodobé spotřeby v Praze a v ČSR v letech 1958 a 1970 (v %)

Předmět	Praha				ČSR			
	Dělníci	Zaměstnanci	Důchodci	Celkem	Dělníci	Zaměstnanci	Důchodci	Celkem
1958:								
Televizor	21,8	21,8	5,4	18,0	14,7	17,6	3,5	12,2
Vysavač	30,5	51,9	19,4	38,2	17,9	43,1	10,5	22,1
Pračka	47,1	45,3	19,7	39,9	55,5	58,9	24,2	50,4
Chladnička	6,8	12,7	2,7	8,8	6,5	13,8	2,0	7,7
Auto	4,8	9,8	1,4	6,5	4,1	9,5	1,2	5,2
1970:								
Televizor	81,3	81,5	53,8	71,0	85,8	88,0	51,7	75,0
Vysavač	66,3	86,2	52,8	68,2	60,2	84,3	32,1	55,6
Pračka	63,0	65,2	45,9	57,3	70,4	84,3	50,3	64,0
Chladnička	68,7	81,7	40,0	62,7	69,8	83,8	34,7	61,5
Auto	22,5	39,9	7,9	23,5	18,2	37,2	5,1	18,7

Prameny: Mikrocensus 1958 a Sčítání 1970

pravu i rekreační bydlení. V oblasti bytového komfortu, která je určitým zprostředkujícím článkem mezi oběma zmíněnými druhy, se Pražané orientují více na kulturní zařízení a značně méně na standardní vybavení bytu.

Rozdíly mezi Prahou, národními průměry a ostatními velkými městy se liší u různých typů předmětů dlouhodobé spotřeby. Kromě vysavače, který má vysloveně kulturní status⁹ stojí Praha v předmětech standardního vybavení domácnosti za ostatními velkými městy (viz údaje na str. 91), nebo i za společenským průměrem. Naopak, pokud jde o auto a rekreační bydlení, její prvenství je nesporné. Proti roku 1958 (k němuž máme první údaje o vybavení domácností) došlo nejen k vyrovnání mezi Prahou a ostatní společnostmi, ale i v některých směrech k zaostávání růstu v hlavním městě. Jiná je ovšem situace u předmětů, které úzce souvisejí s kulturou bydlení a trávením volného času. Z interpretace Mikrocensu 1967 je známo porovnání širší palety předmětů pro volný čas, jako je gramofon, magnetofon, knihovna, sportovní vybavení apod., z něhož plyne výrazně vyšší úroveň vybavení v Praze ve srovnání s ostatními velkými městy a přirozeně i s průměrem společnosti. I v tomto směru mů-

žeme očekávat silný vyrovnávací trend — jde o předměty, které jsou v poměru ke standardním předmětům vybavení domácnosti méně nákladné a jejichž potřeby velmi rychle pronikají do spotřebních aspirací mladých lidí ve městě i na venkově.

Diferenciace vlastnictví různých předmětů dlouhodobé spotřeby je velmi různá, v podstatě roste nepřímě úměrně k jejich rozšíření a v různé míře závisí jednak na individuálních, jednak na bytových a ekologických charakteristikách. Podle výsledků výzkumu *Pražané o bydlení a výstavbě* z roku 1971 je výrazně vzdělanostně a sociálně vázáno vlastnictví knihovny, vysavače, klavíru, ale také auta a chalupy (na rozdíl od sociálně téměř indiferentního vlastnictví chaty). Na prvním místě věkově je diferencováno vlastnictví magnetofonu, gramofonu, fotoamatérského a sportovního vybavení. Naproti tomu u silně zastoupených předmětů standardního vybavení domácnosti (televizor, chladnička) ztrácejí individuální charakteristiky pozvolna svoji diferencující citlivost a prosazují se spíše souvislostí s povahou bydlení.

Mnohost diferenciačních dimenzí a prolínání sociálních, demografických a ekologických charakteristik dokumentuje

⁹ K sociálním charakteristikám různých předmětů dlouhodobé spotřeby viz podrobněji [Večerník 1970].

úspěšné výsledky výzvoňavacích procesů, které v Praze pronikly zřejmě hlouběji než v ostatních, zejména v rychle se rozvíjejících městech i ve společnosti jako celku. Nasvědčují tomu data uvedená v tabulce 4 — ke zmenšení diferenciace ve sledovaném období došlo v průměru ČSR i v Praze, ale v Praze byl tento proces rychlejší a rozdíly vybavení mezi hlavními sociálními skupinami jsou menší.¹⁰ Je ovšem pravděpodobné, že — podobně jako u příjmů — v Praze jsou vnitrotřídní a vnitroskupinové difference větší, a to vzhledem k větší kvalifikační, příjmové a kulturní heterogenitě statisticky podchyceňných kategorií. Rovněž tak je třeba počítat s tím, že na homogenizující se bázi standardního vybavení se budou prosazovat některé jemnější diferenciální roviny dlouhodobé spotřeby, které jsou zatím skryté a tedy i rezistentní vůči podchyceň v běžném empirickém výzkumu. „Kvalitativní reorientace“ v případě praček a chladniček, která se v Praze velmi rychle prosadila, může otevřít jednu z nich. Stejně tak na základě rozšiřujícího se vlastnictví auta, kde je ovšem sociální diferenciace zatím nejpatrnější, se otevírá kvalitativní diferenciální rovina, kategorizující majitele podle stáří a značek jejich vozu.¹¹

4. Ekologie spotřebního chování

Není pochyb o tom, že se v socialistické společnosti, pro kterou je růst životní úrovně důležitou podmínkou rozvoje, zvyšuje objektivní i subjektivní význam spotřeby. V prostorovém rámci velkoměsta to znamená, že „pohyb za spotřebou“ vzrůstá a stává se po pohybu za prací a za rekreací velkým zdrojem celkové mobility lidí v prostoru města i mimo jeho hranice. Tato mobilita, plozená prostorovým oddělením místa nákupu (realizace peněz) a místa spotřeby (realizace potřeb), je na jedné straně pozitivní a vyjadřuje ochotu i snahu velkoměstské populace nevázat se lokalizací bydliště, na druhé straně je

však negativní, protože vede k nadměrnému pohybu uvnitř města, vyvolává dopravní problémy i subjektivní nespokojenost.

Ve svém minulém vývoji prošla územní struktura Prahy velkými změnami v sociálním a demografickém složení, v diferenciaci bydlení a životního prostředí. Sekundárními důsledky změn byly prostorové přesuny v kupní síle obyvatel různých městských částí. Jde jednak o přesuny extenzivní, tj. o změnu proporcí obyvatel v různých částech města ve prospěch okrajových čtvrtí, které se z řídce osídlených obcí s dominující individuální zástavbou změnily v hustě zalidněná sídliště s velkou koncentrací populace, jednak ale i o přesuny v intenzitě kupní síly připadající na hlavu, které působily stejným směrem a umocnily tak relativní odliv kupní síly z centra na okraj neustále se rozrůstající Prahy.

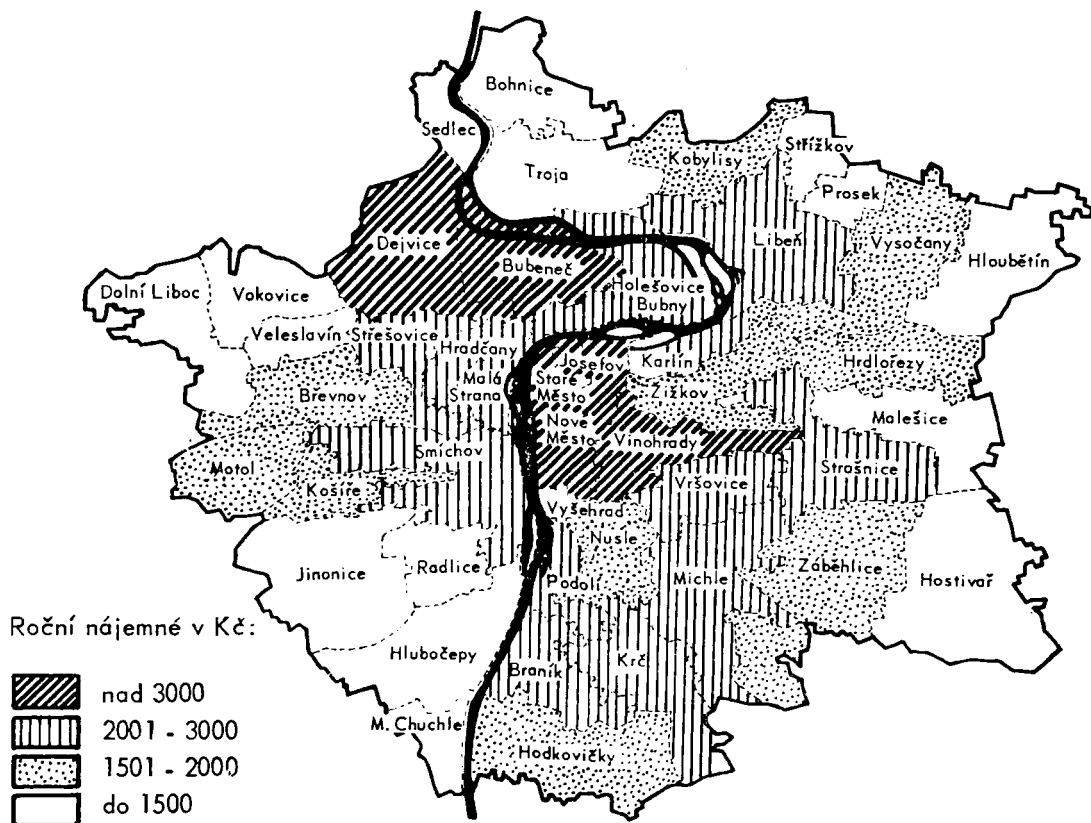
Data o ekologické diferenciaci příjmů nebo výdajů, která by přesně dokumentovala tento vývoj, neexistují. V kartogramech 1 a 2 jsou však uvedeny charakteristiky, které jsou zajímavé jednak samy o sobě, jednak jako aproximace příjmové úrovně různých čtvrtí. Mapa nájemného v roce 1930 naznačuje rychlé snižování příjmové úrovně od centra (k němuž se připojily i rozrůstající se čtvrti na severozápadě Prahy) k okrajovým, stále výrazněji dělnickým lokalitám. Rozložení velmi dobře koresponduje se sociálním charakterem různých čtvrtí (viz kartogram na straně 16 i s kvalitou bytového fondu (viz str. 44). Mapa zachycující vybavenost autem v roce 1970 poskytuje obraz o něco složitější, přitom však výmluvný pokud jde o základní trend: příjmová úroveň centra měřená tímto indikátorem¹² ustoupila do pozadí ve prospěch okrajových čtvrtí s novou zástavbou, se zachováním relativní úrovně obytných celků dnešní Prahy 6 a zčásti i některých dělnických čtvrtí. To je ovšem stav zjištěný

¹⁰ V roce 1970 činil variační koeficient mezi sociálními skupinami dělníků, zaměstnanců a důchodců u televizoru 0,18 v Praze a 0,22 v ČSR, u vysavače 0,20 a 0,39, u pračky 0,15 a 0,23, u chladničky 0,28 a 0,34 a u auta 0,56 a 0,71.

¹¹ Do výzkumu *Pražané o bydlení a výstavbě* byla zařazena i otázka stáří a značky vlastního auta. V interpretaci se však tato diferenciace ukázala jako nespecifická, vzhledem k základnímu rozdílu

majitelů a nemajitelů i vzhledem k omezeným možnostem vícerozměrného zpracování podsouboru vlastníků.

¹² Jak naznačují výsledky mikrocensu 1967 a výzkumu *Pražané o bydlení a výstavbě*, vazba mezi příjmem a vlastnictvím auta je velmi silná. Příjem zde působí jednak přímo, jednak jako korelát dalších sociálních a ekologických charakteristik.

posledním censem, který nezachycuje další velké změny, reprodukcí a posilující odliv rozsahu i intenzity kupní síly z centra na okraj.

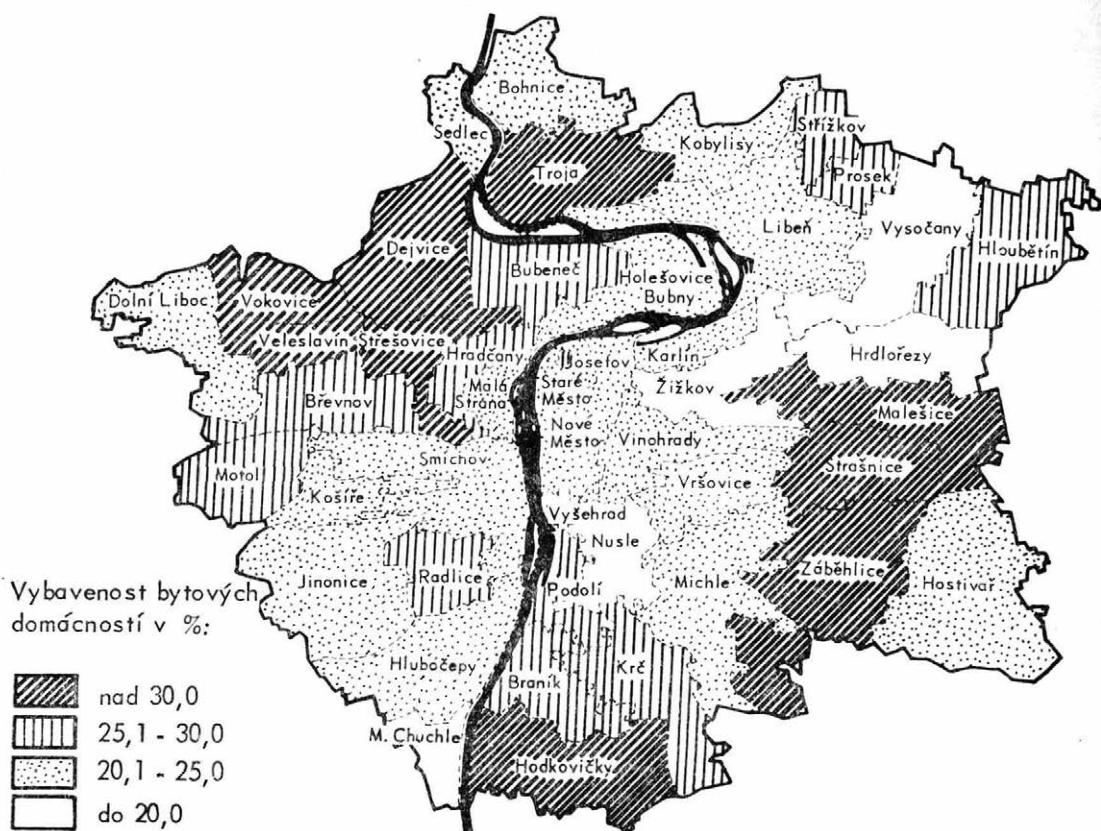
Zde musíme připomenout, že na příjmové úrovni rostoucích pražských čtvrtí se podílí nejen sociálně ekonomický profil jejich obyvatel s nadprůměrnými příjmy, danými intenzitou ekonomického zapojení, nižším věkem a vyšší kvalifikací, ale také přerozdělovací procesy, probíhající v rámci i mimo rámec města. Bez empirické evidence můžeme vyslovit názor, že mezigenerační relace potřeb vede k rozsáhlým přelivům peněz od starší generace k mladší, přičemž vysoký podíl imigrantů mezi obyvateli sídlišť rozšiřuje prostorový

rámec tohoto přerozdělování. Jinak je těžko možné vysvětlit vysokou úroveň spotřeby a vybavení obyvatel nových sídlišť, jejichž rozpočty jsou zatíženy značně vyššími náklady na bydlení, ať v podobě splátek úvěrů a půjček nebo v podobě vyššího nájemného.¹³

Protože prostorové přerozdělení příjmů logicky vyplývá z přeměn v demografické a sociální ekologii Prahy, je podle našeho názoru adekvátní i vůči přesunům v oblasti potřeb. Při malé a zmenšující se velikosti všech rozdílů, o nichž hovoříme, představuje prstenec rozvíjejících se čtvrtí ten relativně nejvýraznější vzor spotřebního chování. Jak ukazují výsledky některých výzkumů, právě od obyvatel nových

¹³ Vyšší poplatky za byt jsou placeny za vyšší komfort bydlení, který se týká bytu i vybavenosti domu. U družstevních bytů se však prosazuje další diferenciací, daná obdobím výstavby a náklady na srovnatelný byt, které rostou absolutně i rela-

tivně. Například jestliže v roce 1964 činily náklady na 1 m² obytné plochy v Praze 1441 Kčs, tj. 96,6 % průměrných nákladů v ČSSR, pak v roce 1973 činily náklady v Praze 4130 Kčs, tj. 120,1 % nákladů v ČSSR (Číslo o Praze 1975).

sídlíšť vychází nejsilnější touha po autu a chatě jako prostředcích saturace silných rekreačních potřeb a také zdrojích prostorového i časového oddělení různých okruhů rodinných činností.¹⁴ Na rozdíl od průměrné dispreference (přirozeně velmi relativní) předmětů pro vybavení domácnosti však obyvatelé sídlíšť manifestují i výrazné aspirace na kompletní zařízení. Podle výzkumu vybavenosti z roku 1972, v němž byl porovnáván celopražský soubor domácností s domácnostmi na sídlíštích, představují domácnosti, které ne vlastní televizor a ani neuvažují o jeho pořízení, v celé Praze 19 % a na sídlíštích 12 %; obdobná čísla týkající se chladničky činí 12 % a 2 %, kuchyňského robota 68 % a 61 %. Rovněž tak kupní úmysly

týkající se barevného televizoru a automatické pračky byly na sídlíštích zjištěny v mnohem větší míře.¹⁵ V těchto charakteristikách se již odráží přesun dominantního diferenciačního profilu v oblasti spotřeby, v němž ustupují do pozadí prvky sociálně ekonomické a do popředí se dostávají momenty demograficko-ekologické.

S decentralizující se poptávkou stojí v kontrastu prostorově značně koncentrovaná struktura nabídky, vycházející z tradičního funkcionálního rozdělení města na výrobní, obytné, obslužné a rekreační oblasti. Obchodní koncentrace může být u mnoha sortimentních druhů oprávněná a to jak z ekonomických, tak z urbanistických důvodů. Jak je však pa-

¹⁴ Ke vztahu mezi typem bydlení a rekreačními potřebami viz blíže [Večerník-Illner 1974].

¹⁵ Průzkum vybavenosti v Praze provedl Vý-

zkumný ústav obchodu na souboru 674 domácností reprezentujících pražský průměr a na souboru 600 domácností pouze ze sídlíšť. Viz [Štěpová 1972].

Tabulka 5: Ukazatele maloobchodní sítě podle obvodů v roce 1970

Obvod	Podíl maloobchodních jednotek		Odborných pracovníků připadajících na 1000 osob		Z maloobchodních jednotek provozně vyhovuje v %
	celkem	potravinářských	bydlících	pracujících	
Praha 1	21,7	14,4	106,4	44,5	64,8
Praha 2	9,9	9,5	18,7	31,2	57,2
Praha 3	9,8	10,6	10,8	36,9	53,1
Praha 4	11,8	13,7	9,4	34,5	60,0
Praha 5	8,8	9,7	13,9	26,2	66,1
Praha 6	11,0	12,2	10,8	42,3	76,5
Praha 7	6,2	6,4	15,6	24,4	71,1
Praha 8	7,3	7,9	13,3	25,4	54,8
Praha 9	5,1	5,9	12,0	12,3	65,4
Praha 10	8,4	9,7	9,0	26,3	68,0
Praha celkem	100,0	100,0	18,2	32,3	63,5

Pramen: *Pasportizace maloobchodních jednotek 1970*

¹ Odbornými pracovníky se v pasportizaci rozuměli ti, kteří mají přímý vliv na vlastní obchodní činnost (především prodáváci).

trné z tabulky 5 (zachycující ekologii nabídky jen velmi hrubě), tato koncentrace se týká i běžného sortimentu zboží každodenní potřeby a vyjadřuje tak pomalou adaptaci obchodu a služeb vůči měnící se struktuře města. Uvedené propočty naznačují, že maloobchodní síť je lépe přizpůsobena dislokaci pracujících než bydlících obyvatel, s jednoznačnou převahou vybavenosti centra, v poslední době dále posilovanou. Tato skutečnost nemůže zůstat bez vlivu na chování Pražanů, a to jednak ve smyslu snahy pracovat spíše v dobře zásobeném centru než v okrajových čtvrtích, jednak ve směru spojování nákupů spíše s pracovní dobou než s volným časem. Prostorová koncentrace nabídky zboží a služeb tak z různých stran stimuluje radiálně vedenou dopravu a přetížení poměrně malé centrální oblasti.

Objektivní skutečnost se potvrdila i v subjektivním hodnocení bytové situace obyvatel hlavního města, šetřené ve výzkumu *Pražané o bydlení a výstavbě*. Různé položky spokojenosti s bydlením se zřetelně rozpadly do dvou syndromů — syndromu kvality bytu a syndromu jeho polohy, který okolo dostupnosti centra sdružuje možnost pohodlné dopravy do zaměstnání, pohodlného nákupu i kulturních příležitostí. Možnost pohodlného nákupu patří k ekologicky silně diferencovaným položkám spokojenosti s výrazně koncentric-

kým charakterem: nejlépe je z tohoto hlediska hodnoceno bydlení v centru mimo historické jádro města, nejhůře prstenec starých čtvrtí pojících centrum k rozvíjejícím se obytným celkům, a nejrozporněji bydlení v nových sídlištích.

Odrážem postupného vyrovnávání sociálních rozdílů a homogenizace základní struktury potřeb tj. procesů univerzalizujících chování obyvatel velkoměsta přes dřívější sociálně ekologické hranice by v urbanistické poloze mělo být optimální promísení různých městských funkcí, překonávající napětí mezi ekologií poptávky a ekologií nabídky. V dalším vývoji socialistické společnosti bude mít spotřeba stále významnější roli, a to nejen ve smyslu saturace daných potřeb, ale především ve smyslu jejich rozvíjení a kultivace. Součástí rozvoje spotřeby je i změna jejího postavení ve spektru lidských hodnot, což znamená na jedné straně přeměnit ji v převážně instrumentální činnost, na druhé straně osvobodit ji od tíživosti obstarávání, rozvíjet nákupy jako spíše rekreační než pracovní činnost, oživující lokální centra a stimulující sociální kontakty. Ze všech těchto hledisek poskytuje nový rozmach Prahy mnoho příležitostí k tomu, aby na kvalitativně nové bázi rekonstituovala své místo jako centra žádoucích společenských vzorů formování a uspokojování potřeb.

Prameny a literatura

Číslo o hlavním městě Praze. Městská správa ČSÚ v Praze 1975.

Mikrocensus 1958 a 1973, pramenné publikace SSÚ a FSÚ.

Pasportizace maloobchodních jednotek v Praze. Pramenné publikace Městské správy ČSÚ v Praze.

Pražané o bydlení a výstavbě. Výzkumná zpráva ÚVVM ČSAV, Praha 1972.

Rodinné účty 1965—1975. Pramenné publikace ČSÚ a Městské správy ČSÚ v Praze.

Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 12. 1970. Pramenné publikace FSÚ.

Štěpová, V.: Průzkum vybavenosti v Praze vybranými předměty dlouhodobé spotřeby a kupních úmyslů domácností. Praha, Výzkumný ústav obchodu 1972.

Večerník, J.: Sociologické problémy vlastnických struktur v československé společnosti. Sociologický časopis 1970, č. 1.

Večerník, J.—Illner, M.: Bydlení ve velkoměstě a rekreační aspirace. Životné prostředí 1974, č. 4.

Večerník, J.: Dynamika příjmové diferenciacce v Československu. Sociologický časopis 1976, č. 5.

Резюме

Вечерник И.: Доходы и потребление жителей Праги

Для жизненного уровня пражан при капитализме была характерна дистанция от остального общества и острая внутренняя дифференциация. Социалистическое общество ориентируется на существенное сглаживание прежних различий; из этого вытекает замедленное развитие Праги, помимо прочего, и в области доходов и потребления. Зарплаты пражан в среднем составляют, примерно, 108% общенационального стандарта, причем дифференциация здесь, в общем, больше, а между социальными группами меньше, чем в других местах. Несмотря на высокий процент пенсионеров, в Праге наблюдается высокая интенсивность занятости в народном хозяйстве, что объясняется небольшим числом детей, зависящих от родителей; а это — главная причина высших доходов на одного жителя в Праге.

Потребление пражан отличается относительно большими расходами на питание, меньше средств затрачивается на покупку товаров, еще ниже денежные платежи и сбережения, т. е., в общем, проявляются черты, характерные для более низкого финансового бюджета. Развитие в последние годы свидетельствует о некоторой «гибкости» бюджета и об ориентировке на предметы долгосрочного пользования. Это должно было бы способствовать сглаживанию, в пользу пражан, имеющихся различий в оснащении домашнего хозяйства стандартными предметами. Прага, однако, обогнала другие города в вопросе культуры жилищ и использования свободного времени. Последнее особенно наглядно проявляется

в благоприятных условиях для проведения свободного времени вне города — наличие автомашин и дачи.

Прежде развитие города отличалось значительным сдвигом покупательной способности из центра на окраину, что объясняется как перемещением населения, так и изменением социально-экономической структуры отдельных областей. Сегодняшний строительный размах Праги создает все предпосылки для гармонизации различных структур и для возрождения столицы как центра формирования желательных общественных образцов и удовлетворения потребностей населения.

Summary

Večerník J.: Income and Consumption of the Inhabitants of Prague

Under capitalism, the living standard of the inhabitants of Prague was characterized by a distance from the rest of society and by a sharp internal differentiation. The socialist society aims at substantially eliminating former differences; in consequence of this, the development of Prague in the area of income and consumption has been taking place at a slower rate. The wage level in Prague keeps close to about 108% of the national average the differentiation here is greater in general but, among social groups, smaller than elsewhere. In spite of a high proportion of pensioners, the intensity of economic commitment in Prague is very high (this being given by a low number of dependent children). Herein lies the main cause of socially above-average incomes per capita.

The orientation of consumption is characterized by relatively high expenses for food, a lower share of expenses for durables, lower financial payments and saving deposits i.e., in general, characteristics typical of lower family budgets. Of recent years, development characteristics indicate a loosening of budgets and a more marked orientation to long-term consumption: this should smooth out the Prague inhabitants' handicap in standard objects of household equipment. Of course, Prague occupies a leading position in the equipment connected with the culture of housing and leisure, and particularly in preconditions for recreation outside the city — i. e. in the ownership of a car and of a week-end house.

In the city's past development, great shifts in purchasing power have taken place from the centre into the suburbs; they were determined both by population shifts and by changes in the socio-economic character of individual areas. The present construction boom in Prague creates preconditions for the harmonization of different structures as well as for the reconstruction of its position as a centre of desirable social patterns of the formation and satisfaction of needs.